

Отримано: 08.12.2021 р.

Прорецензовано: 04.01.2022 р.

Прийнято до друку: 15.01.2022 р.

e-mail: danylo.m.kravets@lpnu.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2022-33-82-90

Кравець Д. Матеріали до історії переміщених осіб (ДіПи) у відділі рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2022. Вип. 33. С. 82–90.

УДК 027.54:025.171](477.83-25):94-054.73(=161.2)(4) «19»

Данило Кравець**МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (ДІПІ)
У ВІДДІЛІ РУКОПИСІВ ЛННБ УКРАЇНИ ІМ. В. СТЕФАНІКА**

Мета статті – охарактеризувати документи та матеріали відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (ЛННБУ), що стосуються історії українських переміщених осіб (ДіПи) після Другої світової війни. У відділі рукописів ЛННБУ зберігаються раніше невідомі матеріали до історії українських ДіПи, що відкривають нові сторінки у цій перспективній проблематиці. Матеріали з фондів М. Демковича-Добрянського, І. Гнойового, А. Бедрія, О. Антоновича висвітлюють раніше не знані сторінки з життя українців у повоєнній Європі.

Ключові слова: переміщені особи (ДіПи), табори переміщених осіб, архіви, М. Демкович-Добрянський, С. Баран, 1945–1950 рр.

Danylo Kravets**PRIMARY SOURCES IN DISPLACED PERSONS HISTORY
AT DEPARTMENT OF MANUSCRIPTS OF VASYL STEFANYK LVIV
NATIONAL SCIENTIFIC LIBRARY OF UKRAINE**

The goal of the paper is to characterize materials from Department of manuscripts of Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine dedicated to the history of Ukrainian displaced persons after World War II. Source criticism going to be the main methodological aspects of the presented research. The research on post-war displaced persons is quite popular in both Ukrainian and foreign historiography and that is why the paper will add some new information to this topic. Among domestic researchers of this problem it is worth noting the monograph by O. Podobed, which studies the cultural life of Ukrainians in DP camps. N. Sydorenko is engaged in the study of the camp press. Lviv researcher L. Holovata also pays attention to this issue in her articles. The activities of the Soviet repatriation commission are closely connected with the history of Ukrainians in the camps of postwar Europe. L. Khromeichuk and A. Andreev published papers dedicated to the USSR's attempts to «bring» its citizens home. About a dozen of Ukrainian archival institutions store primary sources to the history of Ukrainian DP camps. And now the Department of manuscripts of Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine can be added to that list. The topics dedicated to the history of Ukrainian DPs are still incomplete in historiography and revealing of a new archives and documents will do much help for future researches. Conclusion. Most of the materials for studying the history of Ukrainian DPs are stored in the personal archive of Mykhaylo Demkovych-Dobryansky (Fond # 298). Documents related to the movement of the fundraiser to the United Kingdom from the DP camp are available for researchers. Also within the fond #298 are collection materials of Stepan Baran who took an active part in a life of Ukrainian DP camps. Other materials could be found in the personal poet Canadian journalist A. Bedry and 1917–1921 Ukrainian revolution military activist I. Hnoyovyi.

Key words: Displaced persons (DP), DP camps, archives, M. Demkovych-Dobryansky, S. Baran.

Міграції численних груп населення, зокрема за межі країни поселення були і залишаються складовою частиною світової історії. Особливо гостро ці процеси актуалізувались у ХХ ст. у зв'язку з численними війнами та конфліктами. Українці відігравали помітну роль у цих подіях. Тематика пропонованої статті сприяє розкриттю наукової теми відділу рукописів ЛННБУ «Архівні документи у фондах Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника як джерело формування поліетнічної історико-культурної пам'яті».

Переміщені особи (англ. *Displaced Persons, DP*; укр. ДіПи) – це жертви нацистського та союзних йому режимів, які були вислані з країни свого громадянства або колишнього місця проживання за

расовими, релігійними чи політичними мотивами, а також особи, вивезені з батьківщини на примусову працю до Німеччини і в окуповані нею країни [17]. Тематика дослідження післявоєнних переміщених осіб є доволі популярною як в українській, так і в закордонній історіографії. Однією з перших в українській історіографії, проблеми пов'язані з історією переміщених осіб 1940-х–1950-х рр. досліджувала Л. Стрільчук (дисертація «Українські політичні біженці та переміщені особи після Другої світової війни» [22]). На сучасному етапі це питання вивчають О. Подобед, Н. Сидоренко, Л. Хромейчук, А. Андрєєв. Серед вітчизняних дослідників цієї проблеми варто відзначити монографію О. Подобед [15], яка вивчає культурне життя українців у таборах ДіПі. Авторка присвятила історії українських ДіПі свою докторську дисертацію та численні наукові статті у яких, зокрема, розкривається тематика культурного, церковного, громадського життя українців у повоєнній Німеччині, а також їхній побут. Історикині Н. Сидоренко та О. Сидоренко займаються дослідженням історії української таборової преси [21]. Цьому питанню у своїх статтях приділяє увагу і львівська дослідниця Л. Головата [5]. Діяльність радянської репатріаційної комісії тісно пов'язана з історією українців у таборах повоєнної Європи. Про намагання СРСР «повернути» своїх громадян додому писали Л. Хромейчук [25] та А. Андрєєв [1]. Відзначимо також здобутки закордонної українки у справі вивчення післявоєнних переміщених осіб. Тут варто згадати двотомник В. Маруняка, що по суті, є першою комплексною працею з проблем переміщених осіб і біженців [13] та англомовний збірник «The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II» [31], що вийшов під егідою Канадського інститут українських студій в Едмонтоні.

Матеріали до історії ДіПі зберігаються у багатьох українських архівних установах та колекційних збірках наукових інституцій. Наприклад Центральний державний архів вищих органів влади та управління України та Центральний державний архів громадських об'єднань України містять звіти про роботу Відділу в справах репатріації при Раді Міністрів УРСР, листування з облвиконкомами про скасування відділів репатріації та повернення радянських громадян на батьківщину. Культурна спадщина українських переміщених осіб у німецьких таборах представлена у Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва України, Центральному державному архіві зарубіжної України, Центральному державному кінофотоархіві України ім. Г. С. Пшеничного та ін. Відзначимо, що джерела до вивчення історії українських переміщених осіб можна відшукати і в закордонних збірках, зокрема в архіві Української Вільної Академії Наук (Нью-Йорк), Українського Вільного Університету (Мюнхен), Наукового Товариства ім. Шевченка (Нью-Йорк) та ін. Тепер же цей список можуть доповнити і матеріали відділу рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Головним завданням пропонованої статті є охарактеризувати архіви ЛННБУ, що стосуються історії українських переміщених осіб після Другої світової війни.

Проблема підрахунків точної кількості українців, що після 1945 р. опинились у Німеччині досі не розв'язана. Українцям часто не надавали статусу національної групи, оскільки класифікацію переміщених осіб та військовополонених здійснювали на підставі їхнього громадянства, а не національності чи етнічного походження. Наприклад перші дослідники ДіПі у 1940-х рр. записували поляків та «польських» українців в одну категорію, а також вживали термін «колишні радянські громадяни» [26, р. 46]. Це були люди, переважно примусово вивезені з території України на роботи до Райху, військовополонені та політичні в'язні, а також ті, кого реалії життя у сталінській тоталітарній державі змусили залишити батьківщину. Дороги війни привели до Німеччини й частину представників другої хвилі еміграції з України. Дослідниця О. Подобед вказує цифру в 2,5 – 3 млн. українців [15, с. 2]. О. Винницький у збірнику статей, присвяченому історії табору Міттенвальд, пише ж про «понад 200 тисяч українців, які не хотіли повертатись на рідні землі і жити під горезвісною диктатурою комуністичного уряду» [14, с. 10]. Дослідник В. Макар посилаючись на дані, які наводять канадські науковці відзначає, що у 1947 р. в західних окупаційних зонах Німеччини перебувала наступна кількість українців: в англійській – 54580 осіб, в американській – 104024 особи, у французькій – 19026 осіб, у всіх трьох західних окупаційних зонах Австрії – 21893 особи та у великому таборі під Ріміні, що в Італії – 11 тис. осіб [12, с. 151].

Під час епохи ДіПі (період в європейській історії другої половини 1940 – початку 1950-х рр.), усіма переміщеними особами опікувалися дві міжнародні організації: Адміністрація допомоги і відбудови Об'єднаних Націй (ЮНППА, англ. United Nations Relief and Rehabilitation Administration – UNRRA); Міжнародна організація у справах біженців (ІРО, англ. International Refugee Organization – IRO). Під їхньою опікою перебували мільйони переміщених осіб і біженців різних національностей.

Одразу відзначимо, що українські ДіПі не завжди були задоволені діяльністю вказаних організацій. Богдан Бойчук – відомий український поет, чільний представник Нью-Йоркської групи¹ згадував: «Після Другої світової війни ... ними [Ді-Пі – Д. К.] заопікувалися американські добродійні товариства, як от UNRRA чи IRO; вони примостили їх у колишніх німецьких військових таборах і тримали при житті гороховим супом та вівсянкою» [1, с. 15]. Очевидець тих подій А. Бук писав, що ЮНПРА було створено «на скору руку». Її керівники були здебільшого бельгійці, голландці, французи, англійці, «звичайно без організаційного хисту, при тому несовісні, які приділи харчів та одягу замість давати біженцям, висилали до своїх країн або пускали на чорний ринок» [14, с. 8].

Найбільше матеріалів до вивчення історії українських ДіПі зберігається у особовому архівному фонді Михайла Демковича-Добрянського (Ф. 298) (Детальніше про структуру фонду див. [7]). Для дослідників доступна підшивка документів, пов'язаних із переїздом фондоутворювача до Великобританії із табору ДіПі. Ті переміщені особи, які збиралися залишити табір та емігрувати в іншу країну, змушені були виконати певні вимоги ЮНПРА та ІРО. За вимогою ІРО особу М. Демковича-Добрянського мали підтвердити хоча б двоє осіб у присутності офіційного нотаріуса. Цими людьми стали о. Микола Дядько, який упродовж 1936–1944 рр. був греко-католицьким священником у с. Лагодів на Перемишлянщині, та Ярослав Сахно, син о. Теодора Сахна, пароха в тому ж Лагодіві упродовж 1900–1936 рр. [1, с. 80]. У присутності нотаріуса табору Ландшут вони ствердили, «що п. Михайло Демкович-Добрянський теж відомий як Делеліва-Демкович-Добрянський – народився 7 листопада 1905 р у с. Лагодів...» [11, арк. 3]. Окрім цього для виїзду з табору в іншу країну для ІРО потрібно було пред'явити: медичну довідку, дозвіл на працю, фотографії та автобіографію. Подібний пакет документів мали також його дружина Агафія та донька Марта.

Українська громада у Великобританії суттєво посприяла переїзду М. Демковича-Добрянського та його сім'ї до Англії. Він отримав запрошення працювати у лондонській газеті «Українське Життя». Одразу відзначимо, що не всім українцям, які потрапили до Великобританії з таборів ДіПі, пощастило опинитись саме у столиці та ще й працювати за спеціальністю. Наприклад за даними британських науковців із 510 українців, що працювали на млинах у м. Бредфорд лише 111 до цього мали відношення до сільського господарства [27, р. 101].

На початках свого існування табори ДіПі облаштовувались у колишніх промислових або військових приміщеннях: казармах, гаражах тощо. Л. Головата підкреслює, що «Деякі [табори] протрималися рік і довше, і в хроніках періодики, календарів, річних ювілейних видань встигала з'явитися інформація, яка свідчила, що час не змарновано і навіть за рік вдалося досягти певних культурних успіхів, наприклад організувати театр, виставку, надрукувати збірник про життя у вигнанні і т. д. ... Ще інші табори отримали кількарічний стабільний період осілості, а разом з тим – змогу будувати громадське життя, прирошуючи функції управ синхронно з ускладненням запитів своїх громад» [5, с. 214]. У таких непростих умовах українці все ж зуміли не лише облаштувати житлові умови, але й зводили школи, дитячі садки, каплиці, церкви, бібліотеки. Головним документом, який регулював діяльність та устрій українських таборів, був «Рамковий статут для українського табору», який затвердило Центральне представництво української еміграції. Згідно із цим положенням кожен табір поділявся на референтури – структурні підрозділи, а головним керуючим органом вважалась таборова рада, яку обирали дорослі жителі. Саме на ній українці обирали свого коменданта табору та референтів. Детально структуру таборів описала О. Подобед: «У кожному таборі працювало по кілька референтур: реєстраційна, житлова («мешканева»), харчова, одягова, суспільної опіки, технічна, праці, господарська, культурно-освітня, переселенська, фінансова, юридична та секретаріат коменданта табору. Окрім таборової поліції, також діяв громадський суд. Територія табору поділялася на блоки. Кожен табір мав свій бюджет, що затверджувався таборовою радою. Його наповнювали самі таборяни, і він складався, зокрема, із прибутків від реалізації продукції, виготовленої у таборових майстернях та вирощених на таборових городах, відсотках від продажу квитків на таборові концерти й театральні вистави, прибутків від діяльності таборового готелю, оренди таборової стайні, а також податку таборянів, які працювали поза табором» [16]. Цікаво, що ЮНПРА радила адміністраціям таборів інших національностей переймати досвід організації українських ДіПі.

У 2017 р. з Канади до відділу рукописів ЛННБУ надійшов особистий архів уродженця Тернополя, журналіста Анатолія Бедрія (1931–1996). Під час Другої світової війни сім'я А. Бедрія виїхала

¹ Нью-Йоркська група – неофіційна назва зібрання українських митців, що виникла у сер. ХХ ст. у Нью-Йорку.

до Німеччини. Перебуваючи в таборі ДіПі в Новому Ульмі, він у 1949 р. закінчив гімназію. Згодом переїхав до США. Вищу освіту здобув в американських університетах та в Українському Вільному Університеті (Мюнхен). Був співзасновником і активістом Товариства української студіюючої молоді ім. М. Міхновського. Автор численних монографій, статей у наукових збірниках. Довголітній член редакційної колегії журналу «Визвольний Шлях», головний редактор органу ОУН «Шлях Перемоги» [19, с. 9]. В архіві А. Бедрія зберігається фотоальбом з десятками світлин, що відображають життя українського табору в Новому Ульмі. Усі світлини підписані: «Свячене у Бедріїв – Табір Н. Ульм, 1946», «Водосвята у таборі Н. Ульм, 1947», «Абітурієнти Української Реальної Гімназії в Новім Ульмі. Випуск I, 1946», «Школа самоходова і автотехнічна, Н. Ульм, 1946. Керівник інж. Е. Бедрій», «Кравецький курс, Н. Ульм, 1947», «Варштати металообробки», «Панахида за от. С. Петлюрою, полк. Е. Коновальцем і всіма полеглими воїнами за волю України». Група фотографій зображує навчальний процес в табірній школі автомеханіків. Кілька зображень висвітлюють діяльність Пласту («Свято в честь Митр. А. Шептицького в таборі Н. Ульм, 1947. Реферат виголошує старший пластун А. Бедрій» та ін.). Світлини змальовують шкільне життя, театралізовані дійства, побут тощо. Відзначимо, що цей архів перебуває на стадії опрацювання співробітниками відділу та буде введений до науково обігу згодом.

Значний відсоток серед українців, з одного боку, інтелігенції, а з іншого – молоді зумовив розвиток у таборах системи освіти. Прагнення зберегти у підростаючого покоління українську ідентичність спонукало батьків віддавати дітей на навчання в українські навчальні заклади. Українська загальна система освіти повоєнної Західної Німеччини складалася з мережі дитячих садків, народних (початкових) шкіл, середніх навчальних закладів. Кращими таборовими народними школами із висококваліфікованим педагогічним складом були навчальні заклади в Міттенвальді, Мюнхені й Регенсбурзі [14, с. 8]. Матеріали до історії шкільних процесів у таборах ДіПі зберігаються і у фонді 298. Зокрема донька фондоутворювача Марта Добрянська (1936 р. н.) упродовж 1945–1946 рр. навчалася в Українській народній школі в Карлсфельді (Баварія), що засвідчує видане їй свідоцтво. Там читали такі предмети: поведінка, релігія, українська мова, латинська мова, англійська мова, німецька мова, історія, географія, природознавство, рисунки (науки мистецтва), фізика, хімія, математика, руханка, приватні заняття. У 1948 р. вона вступила до Української народної гімназії в Аугсбурзі [11, арк. 5].

Нерідко навчання у школах зупинялося через загальні труднощі, зумовлені обставинами таборового життя. Насамперед йшлося про брак відповідних приміщень, а також нестачу навчальних програм і підручників таких як українські читанки, підручники з математики і ін. Проте «жертвенна праця учителів, що байдужі на винагороди, спільно і дружньо працюють над молоддю, щоб її не тільки навчати, але й виховувати під оглядом релігійно-моральним і національним» [18, с. 27–28].

У відділі рукописів зберігаються періодичні видання, як створені українцями у таборах ДіПі, так і тогочасні газети та журнали, що висвітлювали представлену тематику. У 1995 р. відомий британський і український журналіст Богдан Нагайло подарував ЛННБУ підшивку видань табору ДіПі в Ріміні (Італія): «Життя в Таборі», «Батьківщина» та «Юнацький зрив». З огляду на те, що два останні видання є доступні он-лайн² зупинимось детальніше на щоденнику «Життя в Таборі». Журнал почав виходити у 1945 р. проте у згаданій підшивці доступні випуски лише за 1947 р. (№№ 55–71, № 81). Більшість статей у щоденнику було присвячено міжнародному становищу у світі («Англія покидає Індію» (1947, ч. 55), «Фашизм і демократія» (1947, ч. 58), «Куліси президента Трумана» (1947, ч. 59) та питанням культурного розвитку українців за кордоном («Українське письменство на еміграції» (1947, ч. 60).

Під редагуванням М. Добрянського у Мюнхені виходив журнал «Проблеми». Видання було у першу чергу призначене для українських таборян Баварії. Кожний номер відкривався актуальними статтями у розділі «Наша Думка», («Дмитро Донцов. Його роля у формуванні модерного українства» М. Добрянського, «Об'єднання мистецтва: самосвідомість, ідеологія, політика» М. Шлемкевича, «Екзистенціалізм» О. Кульчицького тощо). Виходило чимало матеріалів, що стосувалися призначення і розвитку преси («Оркестр без нот і диригента: кілька завваг до дискусії про пресу», «Українська преса і громадянство», «Свобода преси», вагома публікація «Орлан громадської думки: ідеї до філософії публіцистики» М. Шлемкевича [21, с. 117]. Саме на сторінках «Проблем» розпочалась

² Архів ОУН. Українська інформаційна служба у Лондоні. <http://ounuis.info/library/newspapers/633/yunatskyi-zryv.html>.

велика дискусія навколо питання українсько-польського порозуміння. Вже згаданий С. Баран у статті «Ліпше пізно як ніколи. Сто літ українсько-польських взаємин в Галичині» писав, що першими це питання підняли саме поляки ще у 1945–1946 рр. Так, польський журналіст Єжи Бельський з Мюнхена виступав «за державну суверенність України на всіх її етнографічних землях. Об'єм і форму свого сусідського співжиття вирішать між собою обі суверенні держави – польська і українська». На сторінках української і польської еміграційної преси йшла жвава дискусія на тему українсько-польських взаємин, при цьому українські публіцисти поміщали статті в польській пресі («Kronika»), а польські в українській («Наше життя»). На думку оглядачів подібні дискусії мали б «розрядити» напружені відносини між обома народами. Очевидно у тогочасній геополітичній ситуації подібні розмови мали більше теоретичний характер, але як зауважив С. Баран: «Сам факт цього роду дискусії є позитивним явищем. І так оцінюють його обі сторони» [10, арк. 7]. Цікаво, що в якості вступу до згаданої дискусії редакція «Проблем» помістила вірш польського поета Юзефа Лободовського «Тобі, Україно, співаю, тобі ці похвали» (у перекладі Святослава Гординського), що раніше був опублікований у польському тижневику «Wiadomości» (Лондон) [9, с. 4]. До слова у 1930-х рр. Ю. Лободовський видав кілька збірок поезій, багатих українськими мотивами («Ніч на Волині», «Пісня про голод», «Кінь отамана Лодоби»). Ю. Лободовський був чільним представником «української школи» в польській поезії, що її започаткувала ще в XIX ст. поезія А. Мальчевського, Й. Залеського, а передусім Ю. Словацького.

У кін. 1940-х рр. значну частину українців з Ріміні було переміщено до Великобританії. Про їх перебування, вже у англійських таборах, довідуємося завдяки статі у газеті «Наша Церква» (Лондон). У публікації йдеться про візит архієпископа Івана Бучка до табору українських вояків у м. Шеффілд: «Прибув сюди Преосвящений Іван Бучко, де вітав його від імені української команди табору полк. Нікітін, а згодом зустріли його полонені, в імені яких промовив підполковник Роман Долинський... Єпископ не гаючись поспішає до таборової церкви, де на порозі зустрічає його о. М. Ратушинський висказуючи вдяку за прибуття до одного з останніх таборів українського вояцтва на чужині» [6, с. 3]. У статті були надруковані фото цієї події. Окрім цієї статті у фонді 298 знаходимо і англійський «Звіт про проникнення нацистських військових злочинців та колаборантів до Об'єднаного Королівства у 1945–1950 рр.». Особливу увагу у звіті звернено на українців, колишніх вояків дивізії Ваффен СС «Галичина». Відзначалося, що СРСР вимагав репатріації понад 1000 колишніх дивізійників, яких було трактовано як «воєнних злочинців» [29]. Угода 1947 р. між СРСР та Італією піддавала великій небезпеці цих осіб, саме тому українські полонені з Апеннінського півострова перебиралися на Туманний Альбїон.

Насильна репатріація до СРСР лякала більшість українців у таборах. Рішення прийняті на Ялтинській конференції (4–11 лютого 1945 р.) між очільниками урядів США, Сполученого Королівства та Радянського Союзу, Ф.Д. Рузвельтом, В. Черчиллем та Й. Сталіним, мали вирішальне значення в питанні репатріації радянських громадян, включно з тими, які прибули з українських земель, що до 1939 р. не були у складі СРСР. Проте текст угоди щодо військовополонених, узгоджений на Ялтинській конференції не містив положень, які б вказували на те, який рівень застосування сили допустимий для забезпечення репатріації «неохочих повертатися до своїх домівок» [24]. Представники репатріаційної місії СРСР часто були вихідцями із Західної України і зверталися до потенційних репатріантів українською мовою, що, на думку радянських чиновників, мало б їх схилити до повернення на батьківщину. Британський мандрівник та письменник Деніс Гіллс у своїй статті, так описував появу радянської репатріаційної місії у таборі Ріміні: «Коли радянська команда, зайшла в барак то виставлені на інспекцію українські полонені мовчки спостерігали за ними ... справді, моторошна тиша присутніх чоловіків здалася мені незвичною та багатозначною. Це було випробовування волі: радянська воєнна машина не просто зіткнулася з кількома тисячами неозброєних, проте рішучих чоловіків, але і з випробуванням власної репутації» [25].

Серед колекційних матеріалів М. Демковича-Добрянського є випуск авторитетного журналу «Ukrainian Quarterly» із статтею В. Душника про становище українських ДіПі [28]. Особливу увагу автор звертав на загрози репатріаційної комісії СРСР. Незважаючи на наказ ген. Д. Ейзенгауера про запобігання примусовій репатріації осіб, які цього не бажають, радянські спецслужби все ж проводили свою діяльність в американській зоні окупації Німеччини. Кардинал-секретар Конгрегації в справах Східних Церков Ежен Тіссеран відзначав: «Тисячі осіб вороже налаштованих до теперішнього режиму в Радянському Союзі примусово відсилаються до СРСР. Американці та британці сприяють цьому у зв'язку із домовленостями в Ялті» [28, р. 288]. Активним у плані захисту українців від ре-

патріантів був єпископ греко-католицької церкви о. Іван Бучко, який очолював Український допомоговий комітет і був відповідальний за відвідування українських католиків у західній Європі. Саме за його сприяння багато українських «діпістів» уникнули примусової репатріації та змогли виїхати закордон, зокрема у США. Відзначимо, що й католицька церква відіграла вагомий роль у захисті переміщених осіб та сприяла їх еміграції в інші країни [30, р. 3].

У відповідь на діяльність радянських репатріаційних служб відомий український письменник та політичний діяч Іван Багряний видав сатиричну поему «Антон Біда – герой труда». Радянський «Комітет за повернення на батьківщину» поширював у Німеччині поему Павла Стеценка (Ігоря Муратова українського радянського поета) – про «страждання й пригоди «діпіста» Антона Біди. У цьому творі українські переміщені особи були представлені у доволі негативному образі. Натомість «Антон Біда» І. Багряного показував правдиве життя в таборах ДіПі: «На перекир пливе всьому / і вдень, і уночі.../він не один – / ім'я ж йому / Великі тисячі / Ім'я йому / (Слова скупі) / Ім'я йому – / Оте / «Ді-Пі» [3, с. 250]. Відзначимо, що у фондах ЛННБУ зберігається примірник цієї книги із дарчим написом від автора: «Дмитрові Бучинському з сердечними привітаннями» 5.6.56, Germany».

З радянською репатріаційною комісією зіткнувся і особисто М. Демкович-Добрянський з родиною. Його земляк Дмитро Ковальчук став свідком візиту репатріантів до помешкання М. Демковича-Добрянського у м. Хельмсхофен, що на захід від Мюнхена. «Озброєні члені Репатріаційної Комісії силою увірвалися в кімнату. В присутності дружини п. Добрянського вони здійснили обшук помешкання та забрали усі документи, що потрапили їм на очі. Я все бачив на власні очі. Документи так і не були повернені власникам» [11, арк. 7].

Великий пласт документів до історії ДіПі зберігається в колекційних матеріалах фонду 298, що присвячені відомому львівському адвокату та громадському діячеві Степану Барану. По закінченню війни С. Баран очолював Спілку Українських Журналістів на еміграції (далі СУЖ) – організацію, яка постала у червні 1946 р. у м. Ділінген, Німеччина, та об'єднувала понад 100 членів. У згаданій колекції частково висвітлюється діяльність СУЖ у таборах ДіПі. Наддніпрянський письменник Сергій Домазар у листі до С. Барана закликав не перетворювати СУЖ на партійну організацію з певною визначеною ідеологією: «Члени управи СУЖу висловлюються проти права критики ідей Липинського» [10, арк. 11]. Автор вважав, що міжпартійна боротьба серед української еміграції була «великим злочином» і висловлювався за потребу створення незалежного друкованого видання, де б могли друкуватися усі політичні табори. Додаткову інформацію про СУЖ і таборян в Новому Ульмі знаходимо в листі галицького громадсько-політичного діяча Антіна Чернецького до С. Барана від 15 жовтня 1948 р. [10, арк. 11].

С. Баран входив і до Центрального представництва української еміграції в Німеччині (далі ЦПУ-ЕН) та був автором багатьох документів, що регулювали роботу цієї організації в українських таборах ДіПі. Наприклад, у «Тимчасовій інструкції про діяльність українських комітетів у міжнародних таборах» вказуються основні завдання комітетів, зокрема: «А) Презентувати українців та боронити їх права та інтереси перед загальним таборовим урядом; Б) Виконувати розпорядження та доручення ЦПУЕН» [10, арк. 12]. Цікаво, що згідно з інструкцією українські священнослужителі в таборах входили до складу комітету автоматично.

Після Другої світової війни в Німеччині виходили друком десятки різноманітних українських газет і журналів, що за неповними даними, мали наклад до мільйона примірників. Дослідник М. Тимошик відзначав, що «творилися такі видання на друкарській машинці, множилися здебільшого примітивним циклографічним способом на грубому, дешевому папері» [24, с. 175]. Створювалися часто в умовах, коли, за словами Уласа Самчука, «ні стола, ні стільця, ні паперу, ні словника, ні довідника, ні бібліотеки, ні архіву, ні редактора, ні видавця, ні навіть коректора. Повне, кругле, абсолютне ні» [20, с. 179]. В умовах табірної дійсності невпинно працювали І. Багряний, У. Самчук, Дмитро Дорошенко, Наталя Полонська-Василенко, Василь Барка, Юрій Шевельов, Степан Смаль-Стоцький, Оксана Лятуринська та ін. І це все за умов, що на кожне видання необхідно було отримати урядовий дозвіл («Permitted by authority of Military Government») [24, с. 176].

Табір українських ДіПі в Аугсбурзі був одним із найчисельніших. Відомий історик І. Лисяк-Рудницький згадував про свій візит до цього українського осередку у повоєнній Німеччині: «На станції Ульм саме був вантажний поїзд до Аугсбургу. Тому сів на нього, на площадку вантажного

возу. Так доїхав в Аугсбург. Знайшов квартиру п. Парфанович³. Разом з нею пішов до великого українського лагелу, де вона працює як лікар. Це в кол. касарняних блоках справжня українська «республіка». Кілька тисяч душ (здебільша робітники), галичани й наддніпрянці» [8, с. 313]. У таборі ДіПі в Аугсбурзі виходила газета «Наше Життя». У фонді 298 є доступні матеріали, що описують скандал, який розгорівся навколо закриття часопису. Із звіту С. Барана випливає, що «Адміністрації табору Сомме-Кассерне не подобався український демократичний часопис «Наше Життя» і вони зламавши замки в приміщенні редакції «перебрали» у своє «посідання» газету» [10, арк. 13]. Очевидно, що причиною цього стали розходження в політичних орієнтаціях між табірним керівництвом та редакцією. Американські наглядачі в Сомме-Кассерне не підтримали закриття газети і вона виходила й надалі, але вже за межами табору та у складніших матеріальних умовах. Представникам США видавці «Нашого Життя» доводили, що: «1. газету створили самі журналісти і письменники; 2. Управа табору матеріально ніколи видавництво газети не підтримували, хоч щедро допомагала іншим подібним інституціям; 3. Харчові і цигаркові «приділи для працюючих» робітники Видавництва діставали на рівні з усіма взагалі працюючих, а не як таборові працівники [10, арк. 2].

Згадані вище партійні чвари не були поодинокими серед українських таборян. Відомий український громадський діяч та меценат О. Антонович (чий особистий архів зберігається у відділі рукописів ЛННБУ), хоч і безпосередньо не мешкав у таборах ДіПі, проживаючи у Мюнхені, часто до них навідувався. Він пригадував, що деякі табори ставали центрами політичних груп і напрямів: «Йшла постійна політична боротьба між групами, було багато конфліктів, нарікань протестів та голосних оскаржень. У певному часі було загальновідомим, що в Берхтесгадені мали вплив мельниківці і паліївці, Міттенвальд і Регенсбург були доменою бандерівців, Аугсбург, Сомме-Кассерне стали осередком Івана Багряного і його УРДП» [2, с. 302]. Активіст табору Берхтесгаден та видавець журналу «Орлик» Тома Лапичак⁴ писав: «Врешті не можна закривати очей на факт існування внутрішньополітичних партійних різниць, а то антагонізмів і суперничання. Та проте ми тим не гіршимися, бо такі прояви ми бачимо навіть у соціальних спільнотах на високому ступні розвитку» [5, с. 218]. Редактор вважав, що лиш у примітивних народів не має міжпартійних чвар та суперечок.

У 2013 р. до ЛННБУ був переданий особистий архів Івана Гнойового (1889–1974) – хорунжого армії УНР, громадського і політичного діяча, який упродовж кількох років перебував у вже згаданому вище таборі «Орлик». У збірках документів І. Гнойового представлені матеріали пов'язані із його життям у таборі: «Посвідчення Управи Філії Союзу Українських Ветеранів в таборі «Орлик», яке стверджує, що І. Гнойовий, був членом Союзу Українських Ветеранів і реєструвався в списках членів цієї організації до 1950 р.; «Посвідчення Українського Технічно-Господарського Інституту» яке підтверджує, що фондоутворювач працював секретарем Делегатури Інституту в таборі «Орлик» з 29.07.1946 по 31.12.1948 р.; «Легітимація Української Високої Політехнічної Школи (Сектор середніх та нижчих фахових шкіл і фахових курсів) у Струб-Берхтесгадені, 1.12.1947»; Окремо відзначимо один з документів, де йдеться про те, що голова Управи Товариства українських політичних в'язнів уповноважував І. Гнойового, (члена управи цього товариства у таборі Карлсфельд), до «переведення слідства» в справі українських в'язнів німецького концентраційного табору в Дахау. Йому було поставлене завдання збирати документи та всі дані про «їх життя та смерть та дані про їх виступи проти «озвірілого наці-режиму». Архів І. Гнойового зараз перебуває на стадії наукового опрацювання та буде доступним для дослідників згодом.

Після розвалу СРСР було відкрито доступ до раніше засекречених архівних документів, що актуалізувало тематику дослідження історії переміщених осіб після Другої світової війни. Новітня вітчизняна історіографія ДіПі не відповідає масштабам цього явища, саме тому багато аспектів цієї проблеми залишаються маловідомими. Віднайдення нових документальних збірок відкриватиме раніше не знані сторінки у цій тематиці. Матеріали, що зберігаються у діаспорних фондах відділу рукописів ЛННБУ суттєво доповнять знання про цей період в історії українців.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андреев А. Агітаційно-пропагандистська діяльність радянських органів репатріації серед «переміщених осіб» з України (1944–1953 рр.). Київ, 2018. 255 с.
2. Антонович О. Спогади. Київ ; Вашингтон, 1999. 392 с.

³ Парфанович Софія (1898–1968) – українська письменниця, громадська діячка. Лікар акушер-гінеколог за фахом, викладач (1940–1944) та директор фельдшерсько-акушерської школи у Львові.

⁴ У фонді 298 зберігається листування М. Демковича-Добрянського та Т. Лапичака.

3. Багрянний І. Антон Біда – герой труда. Повість про Ді-Пі. Відповідь людоловам. Новий Ульм, 1956. 270 с.
4. Бойчук Б. Паноптикум ДіПі. Львів, 2013. 412 с.
5. Головата Л. Табір і його видавничий ресурс: «Орлик» (Берхтесгаден, 1946–1948). *Записки ЛННБУ ім. В. Стефаника*. 2018. Вип. 10. С. 214–253.
6. Добрий пастир береже своє стадо. *Наша Церква*. Лондон. 1949. Березень. С. 2–4.
7. Кравець Д. Архів Михайла Демковича-Добрянського у фондах відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. *Записки ЛННБУ ім. В. Стефаника*. 2017. Вип. 9. С. 474–485.
8. Лисяк-Рудницький І. Щоденники. Київ, 2019. 689 с.
9. Лободовський Ю. Похвала глупоті. *Проблеми. Журнал національно-державної думки*. 1947. № 2. С. 4.
10. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 298 (М. Демкович-Добрянський). Спр. «Баран Степан. Колекційні матеріали». 21 арк.
11. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 298 (М. Демкович-Добрянський). Спр. «Матеріали пов'язані із еміграцією М. Демковича-Добрянського до Великобританії. 1948 р.». 15 арк.
12. Макар В. Імміграційна політика Канади після Другої світової війни (1945–1952). *Науковий вісник Чернівецького університету: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. 2014. Вип. 702–703. С. 154–158.
13. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині та Австрії по Другій світовій війні. Т. 1 Роки: 1945–1951. Мюнхен, 1985. 405 с.
14. Міттенвальд 1946–1951. З нагоди 50-ліття таборів українських біженців в Міттенвальді, Німеччина. Воррен, Мічиган, 2001. 753 с.
15. Подобєд О. Культурне життя та повсякдення переміщених осіб і біженців з України у Західній Німеччині (друга половина 1940-х рр.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Черкаси, 2018. 40 с.
16. Подобєд О. Українська родина в епоху ДіПі. <http://uamoderna.com/md/podobed-displaced-person> (дата звернення 15.01.2020).
17. Примаченко Я. Переміщені особи. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Peremischeni_osoby (дата звернення 21.05.20).
18. Один рік в таборі Ельванген. Ювілейний альманах. Ельванген, 1947. 79 с.
19. Романюк М. Бедрий Аентей Анатоль. *Українська журналістика в іменах*. 2000. Вип. 7. С. 9–10.
20. Самчук У. Планета Ді-Пі: нотатки й листи. П'ять по дванадцятій: записки на бігу. Острог, 2017. 394 с.
21. Сидоренко Н., Сидоренко О. Журналістська «планета Ді-Пі». Українська преса у таборах військовополонених, переміщених осіб і біженців після II Світової війни (1945–1950). Київ, 2000. 175 с.
22. Стрільчук Л. Українські політичні біженці та переміщені особи після Другої світової війни : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Чернівці, 1999. 16 с.
23. Тивонюк П. Лагодівський літопис. Нарис з історії села Лагодова. Спогади і роздуми. Львів, 2013. 484 с.
24. Тимошик М. Видавнича справа української еміграції в Німеччині. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. 2003. Вип. 11. С. 160–183.
25. Хромейчук О. Радянська репатріаційна місія та британська комісія з перевірки біженців. <http://uamoderna.com/md/khromeychuk-repatriation> (дата звернення 15.01.2020).
26. Berger J. Displaced Persons: A Human Tragedy of World War II. *Social Research*. 1947. Vol. 14. P. 45–58.
27. Bulbring M. Post-War Refugees in Great Britain. *Population Studies*. 1963. Vol. 8. No. 2. P. 99–112.
28. Dushnyk W. The Importance of the Problem of Displaced Persons. *The Ukrainian Quarterly*. 1946. Vol. II. P. 285–288.
29. Report of The Entry of Nazi War Criminals and Collaborators into the UK, 1945–1950. London, 1951. 88 p.
30. Scribner T. «Pilgrims of the Night»: The American Catholic Church Responds to the Post-World War II Displaced Persons Crisis. *American Catholic Studies*. 2013. Vol. 124. P. 1–20.
31. The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II. Edmonton, 1992. 512 p.

References

1. Andrieiev A. Ahitatsiino-propahandystska diialnist radianskykh orhaniv repatriatsii sered «peremishchenykh osib» z Ukrainy (1944–1953 rr.). Kyiv, 2018. 255 s.
2. Antonovych O. Spohady. Kyiv ; Vashynhton, 1999. 392 s.
3. Bahrianyi I. Anton Bida – heroi truda. Povist pro Di-Pi. Vidpovid liudolovam. Novyi Ulm, 1956. 270 s.
4. Boichuk B. Panoptykum DiPi. Lviv, 2013. 412 s.
5. Holovata L. Tabir i yoho vydavnychiy resurs: «Orlyk» (Berkhteshaden, 1946–1948). *Zapysky LNNBU im. V. Stefanyka*. 2018. Vyp. 10. S. 214–253.
6. Dobryi pastyr berezhe svoje stado. *Nasha Tserkva*. London. 1949. Berezen. S. 2–4.
7. Kravets D. Arkhiv Mykhaila Demkovycha-Dobrianskoho u fondakh viddilu rukopysiv Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteki Ukrainy imeni V. Stefanyka. *Zapysky LNNBU im. V. Stefanyka*. 2017. Vyp. 9. S. 474–485.
8. Lysiak-Rudnytskyi I. Shchodennyky. Kyiv, 2019. 689 s.
9. Lobodovsky Yu. Pokhvala hlupoti. *Problemy. Zhurnal natsionalno-derzhavnoi dumky*. 1947. № 2. S. 4.
12. Makar V. Immihratsiina polityka Kanady pislia Druhoi svitovoi viiny (1945–1952). *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Istorii. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny*. 2014. Vyp. 702–703. S. 154–158.
13. Marunyak V. Ukrayins'ka emigraciya v Nimechchyni ta Avstriyi po Drugij svitovij vijni. T. 1 Roky: 1945–1951. Munich, 1985. 405 s.
14. Mittenvald 1946–1951. Z nahody 50-littia taboriv ukrainskykh bizhentsiv v Mittenvaldi, Nimechchyna. Vorren, Michyhan, 2001. 753 s.

15. Podobied O. Kulturne zhyttia ta povsiakdennia peremishchenykh osib i bizhentsiv z Ukrainy u Zakhidnii Nimechchyni (druha polovyna 1940-kh rr.): avtoref. dys. ... d-ra ist. nauk. Cherkasy, 2018. 40 s.
16. Podobied O. Ukrainska rodyna v epokhu DiPi. <http://uamoderna.com/md/podobied-displaced-person> (data zvernennia 15.01.2020).
17. Prymachenko Ya. Peremishcheni osoby. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Peremishcheni_osoby (data zvernennia 21.05.20).
18. Odyn rik z zhyttia v tabori Elvanhen. Yuvileinyi almanakh. Elvanhen, 1947. 79 s.
19. Romaniuk M. Bedrii Aentei Anatol. *Ukrainska zhurnalistyka v imenakh*. 2000. Vyp. 7. S. 9–10.
20. Samchuk U. Plianeta Di-Pi: notatky y lysty. Piat po dvanadtsiatii: zapysky na bihu. Ostroh, 2017. 394 s.
21. Sydorenko N., Sydorenko O. Zhurnalistyska «planeta Di-Pi». Ukrainska presa u taborakh viiskovopolonenykh, peremishchenykh osib i bizhentsiv pislia II Svitovoi viiny (1945–1950). Kyiv, 2000. 175 s.
22. Stril'chuk L. Ukrayins'ki polity'chni bizhenci ta peremishheni osoby` pislya Drugoyi svitovoyi vijny` : avtoref. dys.... kand. ist. nauk. Chernivci, 1999. 16 s.
23. Tyvoniuk P. Lahodivskiy litopys. Narys z istorii sela Lahodova. Spohady i rozdumy. Lviv, 2013. 484 s.
24. Tymoshyk M. Vydavnycha sprava ukrainskoi emihratsii v Nimechchyni. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky*. 2003. Vyp. 11. S. 160–183.
25. Khromeichuk O. Radianska repatriatsiina misiia ta brytanska komisiia z perevirky bizhentsiv. <http://uamoderna.com/md/khromeichuk-repatriation> (data zvernennia 15.01.2020).
26. Berger J. Displaced Persons: A Human Tragedy of World War II. *Social Research*. 1947. Vol. 14. P. 45–58.
27. Bulbring M. Post-War Refugees in Great Britain. *Population Studies*. 1963. Vol. 8. No. 2. P. 99–112.
28. Dushnyk W. The Importance of the Problem of Displaced Persons. *The Ukrainian Quarterly*. 1946. Vol. II. P. 285–288.
29. Report of The Entry of Nazi War Criminals and Collaborators into the UK, 1945–1950. London, 1951. 88 p.
30. Scribner T. «Pilgrims of the Night»: The American Catholic Church Responds to the Post-World War II Displaced Persons Crisis. *American Catholic Studies*. 2013. Vol. 124. P. 1–20.
31. The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II. Edmonton, 1992. 512 p.